

РОЗДІЛ 3 «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО»

УДК 347.965.42

*Токарева К. С.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету*

МЕДІАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто значення медіації в контексті становлення принципу верховенства права в Україні. Розглянуто основні дефініції та теоретико-методологічні підходи, які характеризують принцип верховенства права. Автор наголошує на значенні медіації для покращення доступності правосуддя та справедливості як елементів верховенства права. Обґрунтовується думка, що активне використання та популяризація медіації формуватиме правову культуру мирного вирішення спорів, зупинить деформацію правосвідомості та стане своєрідним антиподом правового нігілізму у суспільстві.

Ключові слова: *верховенство права, медіація, справедливий суд, принцип права, правова культура.*

The article considers the importance of mediation in the context of the rule of law in Ukraine. The principle of the rule of law in Ukraine remains illusory and declarative. Failure to comply with the fundamental idea of the rule of law leads to an increase in corruption, instability of public administration, lack of adequate access to justice and a fair trial. The study of a new way of protecting violated human and civil rights and freedoms - mediation, as an element of the mechanism for ensuring the idea of the rule of law - remains relevant. It is determined that the domestic legal doctrine does not contain a single understanding of the essence of the rule of law. The main definitions and theoretical and methodological approaches that characterize the principle of the rule of law are considered. The international understanding of the structure of the rule of law at the national and international levels is analyzed. The author emphasizes the importance of mediation in improving the accessibility of justice and fairness as elements of the rule of law. The concept of access to justice in a narrow and broad sense is studied. The main aspects of the positive impact of mediation on the development of the concept of the rule of law in Ukraine are highlighted. Mediation is considered as an alternative way of resolving disputes, a procedure where the parties to the dispute (conflict) with the assistance of a third independent party - the mediator on a voluntary basis independently take measures to make the best mutually beneficial decision in the dispute (conflict). Mediation is an effective mechanism for protecting the rights, freedoms and interests of man and citizen. The development of the institution of mediation will reduce the workload of courts, which will have a positive impact on the quality and speed of court proceedings and promote access to justice and the realization of the right to a fair trial. It has been established that mediation not only influences the development of the idea of the rule of law, but also corresponds to it in its essence. The opinion is substantiated that the active use and popularization of mediation will form the legal culture of peaceful settlement of disputes, stop the deformation of legal consciousness and become a kind of antithesis of legal nihilism in society. Compared to traditional litigation, alternative dispute resolution will help to increase the legal culture of citizens by forming in them an awareness of the benefits of peaceful settlement of disputes. The expediency of institutionalizing mediation is obvious given the need to balance public and private interests in the state and expand the means of protection of violated human and civil rights, freedoms.

Key words: *rule of law, mediation, fair trial, legal culture.*

Постановка проблеми. Недотримання вимог основоположної ідеї верховенства права зумовлює зростання рівня корупції, нестабільність державного управління, відсутність належного рівня доступності правосуддя та справедливого суду. Актуальним залишається дослідження нового способу захисту порушених прав і свобод людини та громадянина – медіації, як елементу механізму забезпечення ідеї верховенства права. Багаторічна співпраця органів законодавчої влади, спільноти медіаторів та юристів має позитивні зрушення в процесі становлення соціально-правового інституту посередництва в Україні, однак темпи такого розвитку залишаються занадто повільними. Разом з тим, значення медіації в системі елементів механізму забезпечення верховенства права є досить вагомим, тому переваги альтернативного вирішення спорів потребують поширення серед суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика сутності та структури принципу верховенства права стала предметом праць багатьох науковців, таких як О. Куракін, М. Романов, С. Максимов, В. Чіркін, Ю. Корольова, Ю. Сверба та інших. Окремі аспекти впливу медіації на дотримання принципу верховенства права досліджували Н. Грень, Н. Мазаракі, Т. Геворкян, М. Лученко та інші. Водночас з огляду на велику увагу з боку суспільства до нових інструментів вирішення спорів, актуальним залишається комплексне дослідження медіації як елементу механізму забезпечення верховенства права.

Метою статті є дослідження впливу медіації на дотримання принципу верховенства права в Україні як елементу механізму забезпечення такого принципу.

Виклад основного матеріалу. Правова доктрина не містить єдиного розуміння сутності верховенства права. З точки зору соціологічної концепції праворозуміння О. М. Куракін та М. Ю. Романов розглядають верховенство права як показник належного рівня дотримання прав людини, на основі чинного законодавства, сформованого на основі природних та інших прав людини. Автори визначають, що в Україні принцип верховенства права існує лише на доктринальному та нормативному рівні і потребує дієвої системи реалізації [1, с. 35]. Натомість С. І. Максимов визначає верховенство права як ідеал, регулятивну ідею, яка охоплює певний тип взаємодії людини і влади й орієнтована на те, щоб влада була обмежена певними принципами, нормами та не виходила за визначені межі. [2, с. 28]. Як слушно визначає В. Є. Чіркін, верховенство права можна тлумачити як зв'язаність правом поведінки та діяльності усіх фізичних та юридичних осіб, недержавних організацій, державних органів та самої держави [3, с. 10].

В Україні ідея верховенства права є конституційним принципом, однак детальної регламентації засада верховенства у вітчизняному законодавстві не отримала. Тоді як міжнародна спільнота постійно поповнює доробки щодо визначення, розуміння та закріплення верховенства права на міжнародному та національних рівнях. Щодо структури верховенства права, то у Доповіді, схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні «Про верховенство права» її елементами виокремлено законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборону недискримінації та рівність перед законом [4].

У опублікованому Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) Керівництві з аналізу верховенства права у країнах елементами досліджуваної категорії визначено порядок і безпеку, легітимність, систему стримувань і противаг, справедливість та ефективне застосування [5]. Окрему увагу розробники документу приділили альтернативному врегулюванню спорів як програмі сприяння доступу до правосуддя. За умови належного правового регулювання та вжиття заходів для якісного розвитку, альтернативні способи вирішення спорів мають змогу розвантажити суди, дозволити більшості кількості людей розв'язати конфлікти, є більш простими, ефективними та потребує менше ресурсів. Правозастосування верховенства права в Україні залишається проблемним питанням, оскільки кожен із вищезгаданих елементів не є повністю реалізованим та потребує реформування. На нашу думку, одним із найперспективніших шляхів вдосконалення усієї системи дотримання верховенства права є впровадження альтернативних способів вирішення спорів. В контексті дослідження медіації як способу альтернативного

вирішення спорів слід звернутися до одного із основних елементів верховенства права – забезпечення доступу до правосуддя.

Ю. В. Корольова тлумачить доступ до правосуддя як його здійснення незалежним та неупередженим судом. Тобто суд повинен бути вільним від будь-якого зовнішнього тиску та мати однакове ставлення до учасників процесу, забезпечуючи справедливе судочинство [6, с. 184]. На нашу думку, таке розуміння доступу до правосуддя є вузьким. Тоді як у широкому розумінні доступ до правосуддя як елемент верховенства права – це можливість особи запобігати порушенню її прав та володіти ефективними засобами захисту, коли такі права порушені [7, с. 239].

Одним із ефективних механізмів захисту порушених прав особи слід визнати медіацію. Медіація – це альтернативна процедура вирішення спорів, де сторони спору (конфлікту) за сприяння третьої незалежної сторони – медіатора на добровільних засадах самостійно вживають заходів для прийняття оптимального взаємовигідного рішення у спорі (конфлікті). В залежності від обраної державою моделі, медіація може бути інтегрована до судової системи або існувати поза її межами як окрема правова інституція. Присудова медіація, як відзначає Н. М. Грень, може стати превалюючою при виборі способу вирішення спору з огляду на потребу у нових підходах до реалізації права на справедливий суд. Перевагами медіації перед існуючими традиційними способами розв'язання конфліктів є: самостійність сторін у виборів медіатора, медіаційних засобів та умов проведення процедури; вираженість рішення для обох сторін водночас; процесуальна та фінансова доступність; неупередженість та справедливість; приватність та швидкість розгляду; подальше збереження партнерських стосунків; вищий коефіцієнт виконання рішень, які прийняті в результаті медіації, тощо [8, с. 7].

Справедливість є основною категорією медіації, хоча поняття справедливості завжди є індивідуальним для учасників конфлікту, завжди мають місце моральні цінності та традиції суспільства. За їх дотримання можливим буде утвердження справедливості та верховенства права за допомогою посередництва, коли ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, моралі, традиції та звичаї суспільства відображені угодах за результатами медіації [9, с. 27]. Вплив медіації на панування верховенства права пояснюється ще й тим, що процес медіації та надання послуг у сфері медіації відбувається з дотриманням прав, свобод та інтересів учасників процедури. Тобто процедура медіації безпосередньо відбувається на засадах верховенства права, вихідного начала дії більшості правових принципів. Принцип верховенства права виявляється в усіх відносинах, які регулюються правом, та грає роль сталого орієнтира, відповідно до якого здійснюється законодавче забезпечення сфери медіації [10, с. 184].

Досліджуючи правову культуру суспільства, Т. В. Геворкян стверджує, що вирішення конфліктів на основі насильства та примусу не відповідає потребам динамічного розвитку громадянського суспільства. Становлення правової держави, розвиток громадянського суспільства і зміцнення соціальної стабільності безпосередньо залежить від високої правової культури. Медіація є чинником, який впливає на стан правової культури, правосвідомості та правової грамотності громадян, спрямований на мінімізацію правового нігілізму. Тобто, медіація несе в собі навчальний елемент, оскільки її учасники отримують можливість відкрито висловлювати свої позиції та інтереси [11, с. 156].

Однак позитивний вплив медіації на розвиток суспільних відносин відзначають не усі науковці. Наприклад, М. М. Лученко стверджує, що впровадження медіації між приватними особами та суб'єктами публічно-управлінських повноважень послаблює право на судовий захист та судовий контроль і негативно впливає на стан верховенства права. Автор прояснює це корупційними ризиками, невідповідністю сутності таких спорів позасудовим методам їх вирішення та складнощами дотримання принципу пропорційності суб'єктами владних повноважень [12, с. 14]. Ми не можемо погодитися з такою думкою, оскільки медіація у публічно-правових відносинах сприятиме становленню довірчих відносин між громадянами та органами

публічної адміністрації. Важливу роль в ефективності застосування позасудових способів врегулювання спорів щодо публічно-правових спорів відіграє законодавче забезпечення таких способів. Зокрема, розширення повноважень суб'єктів владних повноважень та внесення відповідних змін до процесуальних нормативно-правових актів дозволить покращити доступ громадян до справедливого правосуддя під час врегулювання конфліктів у таких, на перший погляд, нерівних правовідносинах, що цілком відповідає принципу верховенства права.

В Європейському Союзі, де зосереджено увагу на ідеї становлення громадянського суспільства, вважається, що медіація змінює суспільство та впливає на міжособистісні відносини людей. Медіація посилює почуття відповідальності за власну поведінку та сприяє діалогу. Такий соціально-правовий інститут вибудовує бажані соціальні відносини і сприяє побудові громадянського суспільства Європейського Союзу, призводить до впорядкування і зниження витрат системи правосуддя в цілому. Тобто, медіація сприймається як головний засіб врегулювання спорів та є елементом формування правової політики [13, с. 60]. Тоді як в Україні поки що кількість спорів, успішно вирішених в Україні шляхом медіації, є мізерно малою в порівнянні з кількістю спорів, вирішених в судовому порядку. З огляду на національні «особливості» та відсутність правового механізму для примусового виконання досягнутих в процедурі медіації домовленостей в разі їх добровільного невиконання, громадяни не поспішають звертатися за допомогою до медіаторської спільноти [13, с. 94].

Висновки. Значення медіації для становлення ідеї панування верховенства права у державі полягає у наступному:

- 1) медіація є ефективним механізмом захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина;
- 2) впровадження та популяризація посередництва дозволить зменшити навантаження судів, що позитивно вплине на якість та швидкість судового розгляду. В свою чергу це сприятиме доступності правосуддя та реалізації права на справедливий суд;
- 3) активне використання медіації формуватиме правову культуру мирного вирішення спорів, зупинить деформацію правосвідомості та стане своєрідним антиподом правового нігілізму у суспільстві.

Медіація є перспективним напрямком вдосконалення сучасного механізму забезпечення принципу верховенства права в Україні. Впровадження інституту посередництва матиме безпосередній вплив на доступність правосуддя та реалізацію права на справедливий суд. Доцільність інституалізації медіації є очевидною з огляду на потребу у балансі публічних та приватних інтересів у державі, становленні громадянського суспільства та розширенні засобів захисту порушених прав, свобод людини і громадянина. Велику роль у цьому процесі відіграє популяризація процедури та висвітлення її очевидних переваг для розвитку правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Куракін О. М., Романов М. Ю. Співвідношення верховенства права та закону в розрізі соціологічної концепції праворозуміння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. № 2 (1). С. 33-36.
2. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія.* 2016. № 4. С. 27-35.
3. Чиркин В. Е. Верховенство права: современные варианты терминологии. *Журнал российского права.* 2015. № 12 (228). С. 5-11.
4. Report On The Rule Of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <https://rm.coe.int/1680700a61> (дата звернення 02.01.2021).

5. Guide to Rule of Law Country Analysis: The Rule of Law Strategic Framework. USAID's Office of Democracy and Governance. URL: <https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library/Books/Guide-to-Rule-of-Law-Country-Analysis> (дата звернення 02.01.2021).
6. Корольова Ю. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 183-186.
7. Свєрба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 236-240.
8. Грень Н. М. Переваги присудової медіації для реалізації права на справедливий суд. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. Т. 17. № 1/2. С. 5-7.
9. Мазаракі Н. А. Медіація як доступ до справедливості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 6. Т. 7. С. 23-27.
10. Супрун Г. Характеристика загальноправових принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Т. 10. № 4. С. 181-191.
11. Геворкян Т. В. Медиация как один из альтернативных способов разрешения споров и ее влияние на правовую культуру общества. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия Юриспруденция*. 2014. № 4 (25). С. 155-158.
12. Лученко М. М. Принципи пропорційності і верховенства права: питання співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 11-15.
13. Бельская И. А., Каменков В. С., Амельченя Ю. А., Бондаренко-Зелинская Н. Л., Здрок О. Н. Теория и практика медиации (посредничества) в экономической сфере: учебно-метод. пособие. Минск: Изд. центр БГУ, 2015. 231 с.